

К.е.н. Сасіна Л.О.

Харківський національний економічний університет ім. С.Кузнеця

Визначення соціально-психологічних засад педагогічного впливу на людину

Українське суспільство зараз знаходиться в стані ціннісно-нормативної дезінтеграції, тобто соціальної аномії. Сутність аномії, розкрита Е.Дюркгеймом, трактується як суспільний стан, що характеризується руйнацією системи цінностей, обумовленою кризою всього суспільства.

Зростання числа девіацій, особливо в молодіжному середовищі, свідчить про недосконалість існуючої системи виховання.

На наш погляд, першим кроком на шляху до вирішення проблеми девіацій є уточнення методологічних засад виховання, а саме з'ясування сутності наукових концепцій мотивації і психічної регуляції поведінки людини.

Метою даного дослідження є огляд існуючих соціально-психологічних концепцій і підбір найбільш прийнятних з них в якості методологічної основи педагогічного впливу на людину.

В сучасній науці виділились дві принципово відмінні між собою методологічні традиції:

обов'язкова експериментальна перевірка основних положень і висновків, характерна для всіх природничо-наукових знань;

відсутність такої перевірки, характерна для релігійних і езотеричних вчень.

Першу з названих методологічних традицій представляє біхевіоризм і когнітивна теорія, другу – психоаналіз і гуманістична теорія.

Коротко розкриємо сутність найбільш цікавих з точки зору даного дослідження теорій [1, 2].

Перша методологічна традиція.

Біхевіоризм. Прихильники цього напрямку вважали: люди проявляють активність, якщо відчують потреби, пов'язані з відхиленням фізіологічних параметрів від оптимальних. Основним механізмом мотивації людини є прагнення організму зняти, знизити напругу, яка викликана потребою, знову привести значення фізіологічних показників в норму. Цей механізм має назву гомеостазу: при відхиленні від норми система діє, щоб повернутись в вихідне положення, якщо ж показники знаходяться в межах норми, система не діє.

Якщо певна форма поведінки призвела до зняття напруги, до вдоволення потреби, то вірогідність повторення (підкріплення) цієї форми поведінки в подальшому (при виникненні відповідної потреби) зростає і навпаки, якщо вдоволення не настало, то вірогідність повторення даної дії зменшується.

Кожен з нас має безліч варіантів поведінки. Як вони формуються? Біхевіористи вважають, що це здійснюється при наявності двох основних умов: потреби і можливості її вдовольнити. Маніпулюючи підкріпленням, можна викликати необхідну форму поведінки. Біхевіористи переконані, що всі складні форми поведінки, навіть альтруїзм, пояснюються механізмом підкріплення.

Когнітивні теорії. Теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера поклала початок когнітивному напрямку в психології. Когнітивний дисонанс, за Фестінгером, це протиріччя між двома чи декількома когніціями. Когніція – це будь-яке знання, думка чи переконання стосовно середовища, себе чи власної поведінки. Дисонанс переживається як стан дискомфорту, якого людина прагне позбутися. Саме це прагнення і є головним мотиватором поведінки і ставлення до світу.

За Фестінгером, у людини є три способи зняття дисонансу: змінити одну з когніцій; знизити значимість когніції, що спричиняє дисонансний стан; додати нову когніцію.

Ще одна теорія, що відображає прагнення людини до гармонії, стабільності як основи поведінки, є теорія балансу Ф. Хайдера. Соціальна ситуація, за Хайдером, це сукупність елементів і зв'язків між ними. Одні з них

є стійкими, збалансованими, інші – ні. Незбалансовані елементи викликають почуття дискомфорту і прагнення привести ситуацію до гармонійного стану. Таке прагнення є одним з найважливіших мотиваторів людської поведінки.

Останнім часом в межах теорій когнітивного напрямку для дослідження мотивів поведінки використовують ідеї сценарного (Р. Шенк і Р. Абельсон, 1977) і контрфактичного мислення (Н.Рос, 1994). Вчені вважають, що людина використовує сценарне мислення для уявлення майбутнього ходу подій і відповідного корегування своєї поведінки. Контрфактичне мислення – це уявлення про альтернативний реальності хід подій. Воно здійснюється за схемою: «якщо б ..., то...». При цьому можна уявляти хід подій більш оптимістично, або більш песимістично.

Друга методологічна традиція.

Індивідуальна психологія. А. Адлер, як засновник Індивідуальної психології, стверджує, що індивід не може бути відділений від суспільства. Соціальними детермінантами, за Адлером, є: здатність людей визначати свою долю, долати примітивні прагнення і неконтрольоване середовище в боротьбі за краще життя, удосконалювати себе і оточуючий світ шляхом самопізнання.

Основні положення теорії Адлера:

людське життя – це активне прагнення до досконалості;

індивід – це цілісна система, здатна до творчості і самовизначення;

індивід – складова частка суспільства, тому його поведінку слід розглядати в соціальному контексті;

поведінка індивіда залежить від його думок про себе і оточуючих.

Тобто, за Адлером, поведінка індивіда мотивується суб'єктивними цілями – особистими думками про нинішні і майбутні події. Люди ведуть себе в відповідності з власними переконаннями, незалежно від того, є ці переконання реальними чи ні.

Соціокультурна теорія. К. Хорні, автор соціокультурної теорії, вважає, що основною причиною виникнення неврозів є соціальне оточення людини, негативний вплив цивілізації. Руйнація старих цінностей і зародження нових на

фоні різноманітних життєвих устроїв стають факторами, що гальмують вибір людиною орієнтацій, формування пріоритетів. Це спричиняє особистісний конфлікт, який не усвідомлюється, але провокує появу почуття тривоги. Такий стан примушує людину прагнути до безпеки і породжує невротичні потреби, які повинні виконувати захисні функції:

- рух до людей;
- рух проти людей;
- рух від людей.

При домінуванні першої потреби людина відчуває безсилля перед оточуючим світом, другої – ворожість до людей, третьої – ізоляцію від людей. Якщо одна з потреб помітно переважає, то людина стає невротиком. При нормальному розвитку особистості всі тенденції рівномірно поєднуються.

Вирішення внутрішнього конфлікту, за Хорні, можливе при зміні людських стосунків шляхом зміни свідомості людини, її ідеалів . ціннісних орієнтацій.

Психічна структура особистості включає:

- «актуальне Я» - фізична і духовна складові людини в даний момент;
- «ідеалізоване Я» - ірраціональне уявлення людини про себе;
- «реальне Я» - фактичне положення людини в даний момент в соціумі.

В процесі самореалізації людина може зменшити або подолати розрив між реальним і ідеальним «Я».

Гуманістичний психоаналіз. Е. Фромм – представник гуманістичного напрямку в межах неофрейдизму. За Фроммом, особистість є продуктом динамічної взаємодії між біологічними потребами і тиском соціальних норм. Поведінку людини можна зрозуміти лише в контексті впливу культури. Соціологічний аналіз формування соціального процесу і самої культури дозволив Е. Фромму обґрунтувати теорію типів характеру.

Фромм зміг розширити психоаналітичну теорію, визначивши роль соціальних, політичних, економічних, релігійних, антропологічних факторів в формуванні особистості.

Так, автор стверджує, що для кожного історичного періоду був характерний прогресивний розвиток індивідуальності, яка прагнула до особистої свободи. Одержавши свободу вибору, високу ступінь автономії, люди втратили почуття безпеки, належності до соціуму, в них з'являється розуміння своєї незначимості. Прірва між свободою і безпекою стала причиною багатьох складнощів. Вирішення цієї проблеми, за Фроммом, залежить від економічної і політичної ситуації в суспільстві. Щоб подолати почуття самотності, відчуженості, люди відмовляються від свобод і придушують свою індивідуальність.

Е. Фромм виділив три стратегії втечі від свободи. Перша - авторитаризм (тенденція ототожнення самого себе з кимсь або чимсь зовнішнім, що дає відчуття сили, втраченої раніше індивідуальним «Я»). Ця стратегія може проявлятися в мазохистських або садистських формах поведінки (надто залежна, безпомічна поведінка або експлуатація, домінування над іншими). У однієї людини можуть спостерігатися обидві форми. Наприклад, принижуючись перед вищестоящими, людина жорстоко експлуатує і принижує підлеглих. Друга стратегія – деструктивність. Людина прагне подолати почуття неповноцінності, знищуючи чи підкорюючи інших. За Фроммом, обов'язок, патріотизм, любов – приклади раціоналізації деструктивних дій. Третя - абсолютне підкорення соціальним нормам, які регулюють поведінку. Термін «конфліктність автомата» Фромм ввів для визначення людини, яка, згідно з цією стратегією, стає абсолютно такою, як інші.

Досягнення позитивної свободи можливе, коли людина не втрачає ні своєї унікальності, ні зв'язку з суспільством, яке не прагне її підкорити. Прикладом такої поведінки може бути активність дітей, не узгоджена з соціальними нормами.

Позитивну свободу можна реалізувати через любов і працю, які об'єднують людей, не позбавляючи їх індивідуальності.

За Фроммом, конфлікт між прагненням до свободи і до безпеки є величезною мотиваційною силою в житті людини. Ця сила базується на п'яти екзистенціональних потребах:

у встановленні зв'язків (щоб позбавитись відчуженості, людина прагне пілкуватись про когось);

у подоланні (щоб досягти почуття свободи і власної значимості, людина повинна проявляти активність, творчість);

у причетності (щоб відчувати себе невід'ємною часткою суспільства, людина прагне стабільності);

у ідентичності (тільки усвідомлюючи свою індивідуальність, людина відчуває себе господарем свого життя);

у світогляді і відданості (для пояснення всього, що спостерігається, людині потрібна певна система поглядів, орієнтацій, а також розуміння сенсу життя через присвячення його комусь або чомусь – служіння Богу, високій меті і т.і.).

Вдоволення цих потреб залежить від соціальних умов, типу суспільства.

Подальший аналіз дозволив Фромму виділити п'ять соціальних типів характерів:

рецептивний – людина переконана, джерела всього позитивного в житті знаходяться поза ними. Тому вона зазвичай задрісна, пасивна, сподівається на допомогу ззовні, досить довірлива, може бути оптимістичною;

експлуатуючий – людина схильна одержувати все необхідне в житті за допомогою застосування сили або власної винахідливості. Вона не здатна до творчості, тому оригінальні ідеї запозичає у інших, агресивна, зверхня, самовпевнена, з розвиненим почуттям власної гідності;

накопичуючий – людина намагається накопичити якомога більше матеріальних благ, влади і любові. Вона ригідна, підозрілива, вперта, запобіглива і витримана;

ринковий – людина оцінює інших як товар, який можна продати або обміняти. Вона шукає знайомства з потрібними людьми і може йти на все, щоб

досягти успіху. Це нерозбірлива, нетактовна людина, яка є продуктом капіталістичного суспільства;

продуктивний - людина незалежна, чесна, спокійна, творча, здатна на соціально-корисні вчинки. Вона має зрілу і цілісну натуру, схильна любити і цінувати все живе на Землі. Це кінцева мета розвитку людини.

Порівнюючи соціальні типи характеру, Фромм назвав перші чотири з них непродуктивними (нездоровими), на відміну від них п'ятий тип є досконалим. Саме він буде домінувати в суспільстві після докорінної соціальної реформи, спрямованої на вдоволення базових потреб людей, «гуманістичному общинному соціалізмі».

Гуманістична психологія. Гуманістичний напрямок в психології представляють теорії К. Роджерса, А. Маслоу. Вони базуються на філософській концепції екзистенціалізму і за змістом є протилежними психоаналізу.

Так, К. Роджерс вважав, що в процесі взаємодії людини з соціальним середовищем формується її власна життєва «Я – концепція», а провідним мотивом поведінки є мотив зростання «Я», який може прискорюватись або гальмуватись міжособистісними стосунками в соціальному середовищі.

Невідповідність «Я – концепції» уявленню про «ідеальне Я» спонукає людину до особистісного розвитку.

За Роджерсом, не потрібно ні контролювати людину, ні керувати нею, достатньо тільки спостерігати за діяльністю. А людина, в свою чергу, повинна довіряти своїм почуттям. Реалізація людиною своїх здібностей і можливостей – це основна мотивуюча сила її поведінки.

А. Маслоу запропонував системний підхід до аналізу особистості і проявів нею любові, творчості, духовних цінностей. Він вважав, що людина само актуалізується під впливом соціальних факторів. Вчений створив ієрархічну модель мотивації людини, яка містить п'ять рівнів:

потреба в само актуалізації;

потреба в визнанні і оцінці;

потреба в соціальних зв'язках, причетності і любові;

потреба в безпеці;
фізіологічні потреби.

Вчений вважав, що всі мотиви інстинктоподібні, але їх актуалізація залежить від того, чи вдоволені потреби більш низького рівня. Людина прагне підніматись все вище по «сходинах» мотивів і це прагнення в основному зумовлює поведінку. В випадку конфлікту, коли невдоволеними виявляються потреби різних рівнів, перемагає нижча потреба.

Г. Олпорт вважав, що для дослідження унікальності особистості потрібні принципово нові методи. Нормальна доросла людина функціонально автономна, незалежна від потреб тіла, в основному свідома, високоіндивідуальна і не знаходиться під тиском вічних низьких інстинктів і підсвідомого, як вважали психоаналітики.

Порівняння двох методологічних традицій свідчить, що більш прийнятною в умовах України можна вважати першу з них, зорієнтовану на експериментальну перевірку основних педагогічних ідей. З представлених теорій мотивації особливий інтерес викликають теорії когнітивного напрямку. Спираючись на їх положення можна пояснити поведінку людини в умовах дискомфорту і допомогти їй досягти гармонії і стабільності в житті. Саме це питання є вкрай актуальним і болісним для України.

Таким чином, виконані огляд і систематизація існуючих соціально-психологічних концепцій дозволили запропонувати в якості наукового підґрунтя при розробці адекватної тактики виховання використати положення теорій когнітивного напрямку.

В подальшому є необхідність перевірити ці висновки шляхом проведення соціологічного опитування і виявлення домінуючих переконань в масовій свідомості молоді щодо дієвості тих чи інших важелів педагогічного впливу.

Література:

1. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.
2. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2001. – 608 с.